MEKTEPKE ShEKEMGI BILIMLENDIRIW ShÓLKEMLERINDE BILIM BERIW OYÍNLARI HÁM OLARDIŃ ÁHMIYETI

D.M.Tóremuratova – *stajyor-oqıtıwshı*
Ájiniyaz atındağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch so'zlar: o'yınlar, didaktik o'yin, bilish jarayoni, sensor madaniyat qurish-yasash, syujetli rolli o'yinlar, ritm, temp.

Ключевые слова: игры, дидактическая игра, познавательный процесс, построение сенсорной культуры, сюжетные ролевые игры, ритм, темп.

Key words: games, didactic game, cognitive process, building-creating sensory culture, role-playing games with plot, rhythm, tempo.

Kirisiw. Oyın – bala iskerliginiń negizi. Oyın arqalı bala rawajlanadı, bilim aladı, sonıń menen birge tárbiyalanadı. Oyın adamzattıń pútkil tariyxı dawamında diniy máresim, sport, áskeriy hám basqa shınıǵıwlar, sonday-aq, kórkem óner, ásirese, onıń atqarılıw túrleri menen qosılıp kelgen. Oyın túrleri hám tarawları kóp. Bilim berıwshi oyınlar, syujetli-rolli oyınlar, milliy oyınlar hám háreketli oyınlar. Bul oyın túrleri bala rawajlanıwı ushın zárúr esaplanadı.

Tiykarǵı bólim. Bilim beriw oyınları balalardıń jas ózgesheliklerine say keletuǵın oyınlar qatarına kiredi. Didaktikalıq oyınlardıń áhmiyetli belgisi ondaǵı qaǵıydalardıń bar ekenliginde. Oyında oyın maqseti, oyın qaǵıydaları, oyın háreketleri ortasında úzliksiz baylanıs bar. Oyın maqseti oyın háreketleriniń xarakterin belgileydi. Oyın qaǵıydası bolsa, oyın háreketlerin, wazıypasın sheshiwge hám oyındaǵı háreketlerdi ámelge asırıwǵa járdem beredi. Bilim beriw oyınları arqalı balalarga jańa bilimler, túsinikler berilip barıladı. Bul oyınlarda balanıń hár tárepleme rawajlanıwı, biliw procesi, sensor mádeniyatı, sóylew iskerligi, aqılıy qábiletleri jetilistiriledi. Oyın qaǵıydasına ámel etiw, oǵan boysınıw oyın mazmunın bayıtadı. Bilim beriw oyınlarında balalardıń jas, individual ózgesheliklerin esapqa alıw kerek. Oyında oyın tempi hám ritmi úlken rol oynaydı, júdá áste hám bir tegis temp balanı kóp kúttiredi, júdá tez temp bolsa balalardı sharshatadı, hár túrli tartısıwlarǵa alıp keledi. Úlkenler tárepinen oyın qatnasıwshıların durıs bahalaw úlken áhmiyetke iye. Bilim beriw oyınlarınıń tómendegi túrleri bar:

a) buyım hám oyınshıqlar menen oynalatuǵın;
b) stol-baspa;
d) awızeki sóz oyınları [1]

Dóretiwshilik oyınlardı basqarıw mektepke shekemgi bilimlendiriw metodologiyasınıń eń qıyın bólimlerinen biri. Tárbiyashı balalar neni oylap tabıwın hám oyında ózin qalayınsha tutıwın aldın ala boljay almaydı. Biraq, bul dóretiwshilik oyında tárbiyashınıń roli topardaǵı yamasa qaǵıydalar menen oyınlardaǵıǵa qaraǵanda kemirek aktiv ekenligin ańlatpaydı. Biraq, balalar xızmetiniń ózine tánligi basqarıwdıń ózine tán usılların talap etedi. Dóretiwshi oyınlardı tabıslı basqarıwdıń eń áhmiyetli shárti balalardıń isenimine erisiw, olar menen baylanıs ornatıw. Oǵan tárbiyashı oyınǵa qatań qatnas jasasa, shın kewilden qızıǵıwshılıq penen qarasa, balalardıń niyetlerin, keshirmelerin túsinse ǵana erisiledi. Balalar bunday tárbiyashıǵa ózleriniń jobaları haqqında quwanısh penen aytıp beredi, másláhát hám járdem ushın oǵan múrájat etedi. Soraw tez-tez beriledi; muǵallim oyınǵa aralasa ala ma hám aralasıwı kerek pe? Álbette, ol oyınǵa durıs baǵdar beriw ushın talap islense, onday huqıqqa iye. Biraq, úlkenlerdiń aralasıwı, eger ol balalar arasında jeterli dárejede húrmet hám isenimge iye bolsa, olardıń rejelerin buzbastan, oyındı jáne de qızıqlı qıla alsa, tabıslı boladı. Oyın hár bir balanıń ózgesheliklerin, onıń qızıǵıwshılıǵın, jaqsı hám jaman minez qásiyetlerin ashıp beredi. Usı túrdegi iskerlik procesinde balalardı baqlaw muǵallimge óz oqıwshıların úyreniw ushın bay material beredi, hár bir balaǵa durıs jantasıwdı tabıwǵa járdem beredi. Oyında bilim beriwdiń tiykarǵı usılı – onıń mazmunına tásir etiw. Temanı tańlaw, syujetti rawajlandırıw, rollerdi bólistiriw hám oyın súwretlerin ámelge asırıw boyınsha. Oyın teması – bul súwretlengen turmıs hádiysesi: shańaraq, balalar baqshası, mektep, sayaxat, bayramlar. Tap usı tema balalardıń qızıǵıwshılıqları hám fantaziyasınıń rawajlanıwına qaray túrlishe hár qıylı epizodlardı óz ishine aladı. Solay etip, bir temada hár qıylı gúrrińler dóretiliwi múmkin. Hár bir bala belgili bir kásip iyesi (muǵallim, kapitan, aydawshı) yamasa shańaraq aǵzasın (anası, kempir apası) súwretleydi. Geyde haywanlardıń rolleri, ertek qaharmanları atqarıw múmkin. Oyın kórinisin jaratıw, bala tek ǵana tańlanǵan qaharmanǵa bolǵan múnásibetin bildiredi, al jeke pazıyletlerin de kórsetedi. Barlıq qızlar analar, biraq hár biri ózine tán ózgesheliklerdiń rolin beredi. Tap sonday, ushıwshı yamasa kosmonavt oynaǵan rolde qaharmannıń ózgeshelikleri, onı súwretleytuǵın balanıń ózgeshelikleri menen biriktiriledi. Sonlıqtan, roller birdey bolıwı múmkin, biraq oyın kórinisleri hár qıylı barlıq waqıtta individual. Oyınlardıń mazmunı hár qıylı: olar shańaraq hám balalar baqshası turmısın, hár qıylı kásip iyeleriniń miynetin, sociallıq ilajlardı, balaǵa túsinikli hám onıń dıqqatın tartadı. Oyınlardıń úy-ruwzıgershilik, sanaat hám jámiyetke bóliniwi shártli. Tap usı oyında kúndelikli turmıstıń elementleri, miynet hám jámiyetlik turmıs: anası qızı quwırshaqtı balalar baqshasına alıp baradı hám ol jumısqa asıǵadı; balalı ata-analar bayramǵa, teatrǵa baradı. Biraq hár bir oyında onıń mazmunın, tárbiyalıq áhmiyetin belgileytuǵın baǵdar motiv bar.

Quwırshaqlar tiykarınan qızlardı ózine tartıwı da tábiyiy, sebebi analar hám kempir apalar balalarǵa kóbirek ǵamxorlıq etedi. Biraq, eger er balalarda bunday oyınlarǵa qarama-qarsı jek kóriwshilik sezimi payda bolmasa ("ne ushın saǵan quwırshaq kerek, sen qız emesseń") hám olar áke bolıwdan, úy jumısların orınlawdan, nárestelerdi arbashalarda kóteriwden quwanıshlı bolsa. Oyında balanıń háreketin baqlap, shańaraqtaǵı úlkenlerdiń múnásibetlerin, olardıń balalarǵa múnásibetin bahalaw múmkin. Hár bir insan mektepke shekemgi jasta jetekshi iskerlik oyın ekenligin biledi . Bir waqıtları N.K.Krupskaya "oyın – ósip baratırǵan bala denesiniń talabı," balalar ushın oyın - "oqıw," olar ushın oyın – miynet, olar ushın oyın - tárbiyanıń qatań forması, mektepke shekemgi jastaǵı balalar ushın oyın - bul oyın-zawıqtıń bir usılı" dep jazǵanlıǵı biykarǵa emes. Al, kúndelikli turmısta adamlar mánissiz, qızıqlı nárselerdi "oyın" sózi menen baylanıslı bolsa da onıń

mektepke shekemgi jastaǵı balanıń óz waqtında hám tolıq rawajlanıwı ushın áhmiyeti Birlesken Milletler Shólkemi oyındı balanıń ajıralmas huqıqı dep járiyalaǵanlıǵınan derek beredi. Pútkil dúnya alımları balalar oyınların arnawlı úyreniw, olardıń klassifikaciyası, ata-analar, oqıtıwshılar, psixologlar hám hátte shıpakerlerdi balalar menen oyın óz-ara tásirinde oqıtıw menen shuǵıllanadı. Balalar oyınına qatań itibar biykarǵa emes.

Sahnalastırıw oyınları. Kórkem shıǵarmanı saxnalastırıwdıń ózine tán ózgeshelikleri. Saxnalastırıw oyınları, bul balalardıń óz betinshe dóretiwshilik oyın túri bolıp, onda kórkem shıǵarma hám gúrrińler balalar tárepinen rollerge bólip atqarıladı. Bul oyınlar balalarda erk-ıqrar, tártip-intizam hám óz is-háreketlerin basqarıw, basqalardıń háreketleri menen esaplasıw sıyaqlı unamlı ruwxıy pazıyletlerdi qáliplestiredi. Saxnalastırıw oyınlarında balalar oyını processine kirip baradı, waqıya hám ertek qaharmanlarınıń ishki turmısına tikkeley baylanıslı bolǵan qaharmanlıq, erlik, miyirmanlıq, jankúyerlik, sıyaqlı unamlı pázıyletlerdi ózlerinde ayqın kórsetiw qıladı. Bul proceste balalardıń sóylewi belsendiligi, sózlik baylıǵı, dúnyaqarası keńeyip baradı.

Saxnalastırıw ushın kórkem shıǵarma, ertekler tańlaw úlken jastaǵılardan balalardıń jas ózgeshelikleri, qızıǵıwshılıqları, qálewlerin esapqa alıwdı talap etedi.

Ádebiy shıǵarmalardı tańlawda tómendegi talaplar qoyıladı:

1. Mazmunınıń ideyalıq-ruwxiy jetikligi.
2. Kórkemlik jaqtan mazmunlılıǵı.
3. Shıǵarmadaǵı qatnasıwshı hám rollerdiń sanı (qanshelli kóp bolsa, shıǵarma sonshelli áhmiyetli).
4. Mazmunı jaqsı bolıwı menen birge, onda háreket túrleriniń de kóp bolıwı.
5. Ańlatpalı oqıwǵa say bolıwı.
6. Mazmunı qızıqlı, turmıs penen baylanıslı bolmaǵı zárúr [2].

Balalardıń dóretiwshilik qábiletlerin jáne de jetilistiriwde qurılıs materialları menen oynalatuǵın oyınlardıń roli úlken. Pedagoglardan Z.V.Lishtvan, V.G.Nechaeva óz izertlewlerinde qurılıs oyınlarınıń ózine tán tárepleri hám áhmiyetin jarıtıp bergen. Balalar baspaları kórkem shıǵarmalardı saxnalastırıw ushın xalıq erteklerine siluetler, teatr-kitaplar, panorama-kitaplar sıyaqlı hár qıylı kórinistegi kórgizbeli qollanbalardı basıp shıǵarıp atır.

Qurıw-jasaw oyınları. Mektepke shekemgi bilimlendiriw mákemesinde balalar menen qurılıs materialları járdeminde oyınlar hám shınıǵıwlar ótkeriwdiń áhmiyeti úlken. Jas áwladtı hár tárepleme tárbiyalawda mektepke shekemgi bilimlendiriw mákemesinde qurılıs materialları járdeminde ótkeriletuǵın oyınlar hám shınıǵıwlar úlken orın iyeleydi. Balalardıń qurılıs oyınları rollerge bólinip oynalatuǵın oyınlardıń ajıralmas bir bólegi esaplanadı. Qurılıs oyınlarında da balalar átiraptaǵı zatlardı, úlkenlerdiń iskerligin sáwlelendiredi. Qurılıs oyınlarınıń mazmunın balalardıń ózleri jaratadı. Balalar kóbinese úlkenlerdiń qurılıstaǵı iskerliklerine eliklep, "Qurılısshı isshi" rolin atqaradı. Balalardıń qurılısı oyınları qızıqlı dóretiwshilik iskerlik bolıp tabıladı. Olar óz oyınlarında qurılıslardı transport háreketi, úlkenlerdiń miyneti haqqındaǵı tásirlerin sáwlelendiredi. Bunday oyınlar balalarda qızıǵıwshılıq oyatıwǵa, olardıń pikirlew hám háreket iskerligin jedellestiriwge; keń múmkinshilik jaratadı. Shınıǵıw hám oyın waqtında balalar bir-biri menen túrlishe múnásibette boladı. Olar rollerdi óz ara bólisip aladı, jumıslardı orınlawda bir-birine járdem beredi hám másláhátlesedi. Qurılıs oyınlarında háreket elementleri kóp bolıp, ol balalardıń háreketke bolǵan talapların qanaatlandırıwǵa járdemlesedi beredi. Bala bir nárseni qura baslaǵanda qurılıs materialların tiyisli orınǵa alıp baradı, olardı stol yamasa pol ústine jaylastıradı, eńkeyedi, bul waqıtta onıń qolları aktiv háreket etedi, yaǵnıy belgili muǵdarda fizikalıq kúsh jumsaydı. Mayda qurılıs materialları menen oynaganda qoldıń mayda bulshıq etleri jaqsı rawajlanadı. Qurılıs oyınlarıń oynaw nátiyjesinde balalardıń baqlawshılıǵı artadı, texnikaǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵı ósip baradı. Bunnan tısqarı, olar oyın procesinde ápiwayı geometriyalıq figuralardıń dúzilisi menen da tanısadı. Qurılıs oyınlarınıń tárbiyalıq tásiri sonda, bunda balalar sáwlelendiretuǵın qubılıs hám nárselerdiń ideyalıq mazmunı óz kórinisin tabadı. Mektepke shekemgi jastaǵı balalarda pikirlewdiń analiz hám sintez, salıstırıw, biliw sıyaqlı uqıpları ele tómen rawajlanǵan boladı. Qurılıs materialları járdeminde ótkeriletuǵın oyınlar bolsa balalardıń oy-pikirin, dóretiwshilik qábiletin ósiredi [3].

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda oyındı durıs shólkemlesririw onı basqarıw tárbıyashınıń sheberligine baylanıslı. Toparda ótkerilgen oyınnıń hár túrli formaları balanı qızıqtırıwı, ózine tartıwı sonıń menen birge rawajlandırıwshı qásiyetke iye bolıwı kerek. Tárbiyashınıń kórsetkenin este saqlap qalıw hám onı qayta eske túsiriw balalardı zatlardı bir-birine salıstırıw, analiz hám sintezlew, uqsasın tawıp qoyıw hám parqın ajırata alıwǵa májbúrleydi hám qurılıstaǵı wazıypalardı tártipsiz orınlamawǵa, tosattan shıǵarılǵan juwmaq penen qanaatlanıp qalmay, al maqsetke muwapıq jol tutıwǵa úyretedi. Balalardıń bilimlerin sistemalı ráwishte qurıw oyınları tek ǵana átiraptı bilip alıw quralı bolıp qalmastan, al ádep-ikramlılıq pazıyletlerin tárbiyalaw quralı bolıp esaplanadı.

Ádebiyatlar

1. Xasanboyeva O.U va boshqalar. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. O‘quv qo‘llanma. –Toshkent: «Ilm ziyo», 2012.
2. Qodirova F.R. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi ruhiy omillari. –Toshkent: «Istiqlol», 2006.
3. “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturi. –Toshkent: 2022.

REZYUME. Maqolada bolalarning asosiy faoliyat turi bo‘lgan oyin haqida, o‘yinning turlari haqida aytib o‘tilgan. Ta’limiy o‘yinlar va xususiyatlari, bolaga rivojlanishidagi o‘rni haqida so‘z etilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье обсуждается игра, которая является основным видом деятельности детей, и виды игр. Обсуждаются образовательные игры и их особенности, а также их роль в развитии ребенка.

SUMMARY. The article discusses games, which are the main type of children's activity, and types of games. Educational games and their features, their role in child development are discussed.